A HEGELI VITÁK SZEREPE AZ EGYSÉGES MAGYAR FILOZÓFIAI MŰNYELV KIALAKÍTÁSÁBAN

HORKAY LÁSZLÓ

A magyar filozófia története még megírásra vár. Erdélyi János, a legnagyobb magyar hegelista e téren is példát mutatott, amikor gondosan kezdte feltárni a XVII. század végéig a magyar filozófia múltjának első állomásait és munkásait, de — sajnos — utódja nem akadt e szép munka folytatásának. Úgy, hogy joggal elmondhatjuk Erdélyivel, hogy a nyugati filozófia szinte minden „habütése" hamar eljutott hozzánk, de a magyar filozófia múltjával kapcsolatban igen sokszor teljesen tanácstalanok vagyunk. Fájóan állapíthatjuk meg, hogy szinte bámulatos az a nemtörődömség, amely e tekintetben nálunk uralkodott. A mai szépen virágzásnak indult filozófiai irodalmunkra hárul hát az a kötelezettség, hogy e téren is példamutatóan járjon el, és lerója adóját azok iránt, akik az alapokat rakták le ehhez a virágzáshoz. Mert lehetnek a kezdetek bármilyen szerények és szegényesek is, mégis csak ezeken épült fel a még olyan gazdag fejlődés is. Úgy, amint Erdélyi János is meggyőződéssel vallja „A hazai bölcsészet jelene" c. 1857-ben megjelent munkájában, melyet nyugodtan lehet az első igazán önálló és gazdag tartalmú magyar filozófiai terméknek tekinteni: „Bárminő parlag is a mi régi tudományosságunk mezeje — (értsd alatta a filozófiát!) — mégis csak a miénk az" (166), mert onnan indult ki, abból nőtt ki, és lett naggyá a magyar szellem tudományalkotó tevékenysége.

Ma, akik olyan természetesnek vesszük, hogy megértjük egymást filozófiai tekintetben, mert egységes a fogalomalkotásunk, és olyan fejlett a filozófiai nyelvünk, el se hisszük, hogy milyen nehéz volt még a múlt század közepén is már csak azért is a filozófiában egymás megértése, mert szinte mindenki külön, saját maga alkotta új szavakkal igyekezett pótolni az idegen fogalmakat, és így mindenkinek szinte saját filozófiai nyelve volt.

Éppen ezért nem meglepő, hogy a nagyon is gyakorlati gondolkozású, és dicséretes módon világosságra és érthetőségre törekvő Szontagh Gusztáv „Propylaeumok a magyar philosophiához" c. műve elején hosszú listát közöl biztonság kedvéért az általa használt és elfogadott műszavakról.

Jól tette volna a nagyon jószándékú, de egyébként nagyon nehéz nyelvű hegelista, Warga János nagykőrösi professzor is, ha hasonlóképpen cselekszik, mert így sajátságos műszavaival sokszor olyan szörnyű, szinte borzalmas fogalmazásba keveredik, hogy ember legyen a talpán, aki ki tudja hámozni az értelmet fejtegetéseiből. Hallgassuk csak például, amikor a „hegeli pör" folyamán Vecsey József debreceni professzor „barátságos kérelmére", hogy „dialecticus közvetítéssel hogy állhat elő a természet?", így válaszol:

„A közvetlen tünekező eszme a természetben, *a külerőműiség*. Ez megfelel a gondolkodásbani közvetlen Vannak. A természet külerőműisége, a közvetlen tünekezésből egészen ellenkező belső jegyek keresése által tagadólagossá,

belerőműiséggé megy át. Ez megfelel a gondolkodástan lényének, s ezen belerőműiség, a természet lénye. A belerőiség a természeti testek közvetlen tünekezéseivel viszonyítva, az *életműszerezetet* közvetíti. — Ez megfelel a gondolkodás fogalmának. A természet közvetlen eszméje már az érintett lépcsőzetek, mint közvetők által, emelkedik valódi eszmévé." („Figyelmező, 1839, 334.)

Bizony az ilyen fogalmazások után nem csodálhatjuk egyáltalán, ha a roppant ötletes és ellenfelei gyöngeségeit ügyesen kihasználó Vecsey József úgy kikészítette a „pör" folyamán szegény Wargát, hogy szinte az egész ország rajta nevetett.

A szintén hegelista Terray Károly, illetve írói nevén: Térey — a két név azonosságát végérvényesen a „Vasárnapi Újság" 1881. évfolyamának 6. számában közült cikk alapján sikerült megállapítanom, amely szinte Terray halála előtt emlékezett meg 40 éves gazdag tanári működéséről — szintén sokat küzd az idegen fogalmak tolmácsolásával, de már egészen más benyomást tesz ránk világos stílusával és pompás logikájával, bár az ő nyelve is egészen egyéni.

Ha például legjelentősebb művének címét nézzük: „Elmélet és szemlélődés", még csak nem is gondolhatjuk manapság, hogy mire céloz ez a tisztafejű hegelista. Csak ha a munkát olvassuk, akkor derül ki, hogy ő az ismerethez jutás hegeli hármas fokozatát ilyen nevekkel illeti: „érzelem", „elmélet", „szemlélődés". Bármennyire meglepők és szokatlanok is mai szemmel ezek a kifejezések — hiszen ma valamennyi egészen más jelentésben használatos —, *lényegük* szerint helyesen adják vissza a hármas hegeli fokot: érzéki bizonyosság (észrevét), értelem, ész. Ha ezt tudomásul vesszük, akkor egészen helyesen értelmezi Hegel elgondolását, amely szerint: „Ha amott (ti. az ‚érzelemnél') tárgy szabályozá a gondolatot, itt a gondolat elemzi a tárgyat." (23.) A harmadik fokon viszont „az ember nem a maga egyéni gondolatait árulja . . . A gondolatot tehát nem egyéniségében, mint képzelmet, de tárgyas valóságában, mint fogalmat — mint gondolat és tárgy azonosságát — állítja előnkbe." (24.)

Bizony van dolga a kutatónak, aki ebben a korban akar igazságot tenni a küzdő felek heves harcában, ha ezt az egyénenként változó műnyelvet helyesen akarja értelmezni, és ebben a nyelvi zűrzavarban el akar igazodni. Így bizony nagyon is jogos volt Szontagh Gusztáv kérése 1838-ban a „Figyelmező"-ben, amikor Al-Kendi álnéven arra szólította fel filozófustársait, „hogy előadásaikban *érthetőségre* s *világosságra* iparkodjanak, s a műszavakban ne *különcködjenek*, hanem a többséggel kezet fogva ebbeli zavarunknak valahára véget vessenek". (782.) Egészen helyesen rögzíti a tényállást e tekintetben, amikor idézett művének Előszavában megállapítja: „Literatúrai nyelvünk most készül, s a philosophiai még messze van tökélyétől." (V.) De jól látja a teendőt is: „minden különcködés nélkül" „egyezésre" kell törekedni, „jobb íróinkat s legújabb szótárainkat" kell követni, „ha végre *megállapított* műnyelvre akarunk szert tenni". (VI.)

A magyar filozófiának erre a küzdelmes, de nyugodtan mondhatjuk egyben azt is, hogy hősi korára ma mégis boldogan tekinthetünk vissza, mert az akkori heves és parázs hegeli viták eredményeként végül is kialakult a sokféleségből az egyformaság, a bábeli zűrzavar után végre létrejött az egységes magyar filozófiai műnyelv. De bizony küzdelmes és hosszú út vezetett odáig!

A múlt század közepe, illetve második negyede különösen, mindenképpen csodálatos egy korszak volt a magyar életben. A reformkorszak — gazdasági és szellemi életünk bármelyik pontjára, területére nézzünk is — csodálatos

fellendülést hozott létre. Mintha a nemzet tényleg egy csapásra akarta volna pótolni mindazt, amit hosszú századok harca, küzdelme miatt kényszerűen elmulasztott. Csodálatos alkotó korszak volt ez, termő és teremtő idő, miként ezt nagyon találóan és költőien fejezte ki Vörösmarty „Előszó" c. költeményében. Hogy megpezsdült egyszerre a filozófiai gondolkodás mezeje is, amely addig egyetemes megállapítás szerint egészen parlag volt! Nagyban segített ebben az is, hogy az akkor induló „Athenaeum" és „Figyelmező", bár elsősorban irodalmi folyóirat volt, készséggel adott helyet a tudományos kérdéseknek is, így a filozófia problémáinak tárgyalását is lehetővé tette.

A hegelista Warga János mindjárt meg is ragadja az alkalmat, s nyomban indulása után, tehát a „Figyelmező" első évfolyamában (1837) szemlét tartva szomorúan állapítja meg, hogy: „A philosophia mezeje literatúránkban mind eddig parlag, ha néha ütődnek is fel halvány virágok, azok kevés kivétellel, vagy semmi, vagy silány, vagy romlott gyümölcsre érők." (I, 45.) Ugyanerről panaszkodik az ugyancsak akkor induló „Athenaeum"-ban a szintén hegelista Tarczy Lajos is, aki szerint a filozófiában „nemzeti nyelvünkön rendszeres munkák alig vannak". (1837, II, 483.) De ugyanezt mondja Al-Kendi néven az antihegelista Szontagh Gusztáv is, amikor megállapítja: „A philosophiának ugyan majd minden részeiben bírunk kézikönyveket, de mellyek önálló nézetek nélkül hűségesen mindig valamelly Németországban épen divatozó rendszer után compiláltattak: előbb Wolf, később Kant rendszereik szerint s most már Schellinget és Hegelt szeretnék szőnyegre hozni, ha azok munkáit értenék." („Figyelmező", 1838, 586.) S bizony Erdélyi János idézett művében még 1857-ben is azt kénytelen írni, hogy akkori bölcsészeti műveltségünk, „akármit hiszünk magunkról, olyan kiskörű és csekély, hogy más nemű irodalmunkkal sincs arányban s annál kevésbbé az európai bölcsészeti tudományossággal". (5.)

De nem is kell mást tennünk, mint egyszerűen fellapoznunk a „Tudományos Gyűjtemény" évfolyamait, hogy lássuk, valóban milyen vigasztalan a kép az 1830-as évek előtt filozófiai literatúránk terén. Még filozófiai cikket is csak elvétve találunk, annál kevésbé mélyenszántó és elfogadható értekezést. Még Köteles Sámuel, Ercsei Dániel és Imre János próbálkozásai mondanak is valamit, de a kor legtermékenyebb írója, Fejér György, a nagy compilator, sokkal jobban mozog a latin nyelv területén, mint a magyarban.

A 30-as évek derekán azonban egyszerre csak megpendül az élet a filozófia területén is. Vecsey József, debreceni professzor, egymás után jelenteti meg a „Tudományos Gyűjtemény" hasábjain kisebb-nagyobb lélegzetű értekezéseit, melyek nagy részében nem mulasztotta el kiönteni mérgét Hegel és magyar követői ellen. Mint említettem, az 1837-ben induló „Athenaeum" és „Figyelmező" szintén jelentősen hozzájárult a filozófia iránti érdeklődés felkeltéséhez, a fiatal filozófusok sorából munkatársakat toborozva. Így a fiatal nemzedék két lelkes tagja is fórumhoz jutott, és igyekezett Hegel gondolatainak közönséget teremteni: szigeti Warga János kőrösi és Tarczy Lajos pápai professzorok.

Ha már így megpezsdült az élet, hamarosan felvetődött az a kérdés is, hogy mi a filozófiában való elmaradottságunk oka, és hogyan lehetne, illetve kellene ezen segíteni.

Már az első kérdésre nézve is megoszlottak a vélemények. Tulajdonították az elmaradottságot a magyar nép alkatának is, meg a kedvezőtlen körülményeknek is.

Hetényi mindkét ok fennforgását hangsúlyozza. Utal rá, hogy hazánkban

„a philosophiai műveltség, számtalan akadály miatt, csak későn kezdődhetett", de egyben azt is hangoztatja, hogy népünk, „mint keleti faj a philosophiai szemlélődésre és bölcsészi elméletekre — gyakorlati irányú lévén — soha kizárólagos előszeretetet nem mutatott" (Magyar Parthenon előcsarnokai, 47.), noha azt is kénytelen elismerni, „hogy a magyar nincs philosophusi elme hiával".

Szontagh Gusztáv, a másik egyezményes filozófus is, állandóan hangsúlyozza ugyan a magyarság józan, gyakorlatias természetét, de a filozófiában és általában a tudományban való elmaradás okát mégsem a magyar nép természetében, hanem tisztán a mostoha viszonyokban látja. Mert igaz ugyan, hogy: „A műveltség a nemzetek közt különböző fokokon mutatkozik. Oka e különbségnek" azonban „nem a tehetségek nagyobb vagy kisebb száma, hanem inkább kiképzésük, melly a fennlevő vagy nem-levő *művelési eszközöktől* függ. Mi magyarok csak ezek hiányának tulajdoníthatjuk hátramaradásunkat." (A magyar egyezményes philosophia ügye, 47.)

Teljesen egyetért ezzel Szontaghnak egyébként nagy ellenfele, Erdélyi János is. Ő nagyon helyesen a magyar nyelvnek rendszerével, szólásainak, közmondásainak mély filozófikumával bizonyította elsősorban, hogy: „A mi nyelvünk szép nyelv, gyönyörű nyelv, csak egy a baja: nem volt még bölcsész kezében." (I. m. 24.) Egyedül ez az oka szerinte annak, és nem más, hogy elmaradtunk más nemzetek mellett a filozófiában. És ebben szerinte nevelési rendszerünk a hibás.

Ugyanígy gondolkodik Erdélyi eszmetársa és barátja, Terray Károly is. „Nemzetünk lelkében — írja Szontaghnak — a bölcsészetnek annyi ép magvai vannak letéve, hogy azokat feldolgozni szép és jutalmazó lehet." („Athenaeum", 1842, II, 27.) De a mostoha körülmények és iskolai viszonyaink oda kényszerítenek bennünket, hogy mindig csak a külföldi nagy nemzetek lehullajtott morzsáiból táplálkozzunk, önálló tudományra el ne jussunk.

Ha már elmaradottságunk okait illetően sem voltak egységesek a vélemények, gondolhatjuk, hogy még kevésbé egyeztek filozófusaink abban a kérdésben, hogy mi is hát a tulajdonképpeni tennivaló, hogyan is lehetne az elmaradáson segíteni. Bármily nagy is volt ugyanis az összhang a tekintetben, hogy az addigi gyakorlattal szakítani kell, azaz a compilatióval szemben önállóságra kell végre törekedni, vagy amint Szontagh megfogalmazta: *„önálló philosophálásra kell emelkednünk"* („Propylaeumok", 279.), a megvalósításban, a kivitelben már nagy volt a különbség. Könnyű volt ugyanis önálló filozófiát követelni, de éppen nem volt könnyű azt megvalósítani, önálló magyar filozófiai gondolkodásra jutni. Pedig milyen nagy volt e tekintetben a lelkesedés mind a két tábor híveinél!

Az első lépés megtevésében még e ponton is egyeztek a filozófia munkásai. Kivétel nélkül jól látták, hogy az önálló magyar filozófiai tevékenység feltétele a bábeli zűrzavar megszüntetése, a nyelvek összhangba hozatala, tehát az egységes magyar filozófiai műnyelv megteremtése. Mert eddig is írtak filozófusaink magyar nyelven, egyikük-másikuk egyenest tiszteletreméltó stílusérzékkel, de mint már említettem, szinte minden filozófusunknak egyéni nyelve volt, mert hiszen a filozófiai fogalmakat illetően consensus csak az 50-es években jött létre éppen a Hegel körüli nagy harcok eredményeként.

Az egységes magyar filozófiai műnyelv megteremtése különben kettős tevékenység eredménye volt. Egyfelől magyarosítani kellett az idegen fogalmakat, mert azok Szontagh szerint is „beszédünkből irgalmatlanul kirínak.

Magyarítanunk kell tehát azokat, de olly módon, hogy az által érthetetlenné ne váljunk" („Figyelmező", 1839, 667.), tehát Szontagh ezt a második feltételt is helyesen állapította meg: ügyelni kellett arra is az érthetőség miatt, hogy a gyártott műszavakban egység jöjjön létre.

Az egység létrejöttéhez pedig feltétlenül kellett a nyilvános fórum, és ezt adta meg éppen íróinknak a „Figyelmező" és „Athenaeum" megindulása. Addig ugyanis minden filozófus szinte magára volt utalva, s nagy buzgalmában mindenik külön-külön igyekezett minél több technicus terminust magyarosítani. A magyar filozófia történetében nem is volt még egy ilyen magyarosító korszak!

Az egyik legbuzgóbb magyarosító éppen a hegelisták nagy ellenfele, Vecsey József debreceni professzor volt. Ő főként a híres szógyártó, Imre Lajos filozófiai műszavait vette át, és azokat igyekezett tűzzel-vassal meghonosítani. Hadd említsem itt meg azért néhány jellegzetes szóalkotását. Érdekes különben, hogy az akkor már általában használt „alany" szót ő még nem ismeri, de helyette a „*tárgyraügyelő*" szót használja. Idea nála: *észkép*, ebből aztán idealista: *észképvitató*, idealizmus pedig: *észképvitatás*. Ennek mintájára a realizmus: *létvitatás*, a materializmus pedig: *szer-* vagy *anyagvitatás*, a racionalizmus: *okosságvitatás*, a szkepticizmus: *kétségvitatás* stb. Az organizáltat *gépelyezett*nek javasolja, de talán legmulatságosabb szava a „*testpercesség*" az atomizmus jelzésére, amely mulatságos volta ellenére alapjában roppant szemléletes és kifejező. Nem utolsó alkotás a kriticizmus javasolt magyar alakja sem. Tekintettel Kant kritikáira a kriticizmust „tiszta ész rostálása" alakban ajánlja és használja.

Az új szavak közül, mint ilyenkor történni szokott, egyesek aztán meghonosodtak, mások viszont feledésbe merültek. És ha a tudat, öntudat, bölcsészet szavaknak például örülünk, hogy meghonosodtak, világért se tudjuk sajnálni egy cseppet sem, hogy ma is kategóriáról beszélünk *rovazat* helyett és reálisról *valárd* helyett stb.

A *tudat* és *öntudat* szavakat említettem példaképpen, mint amelyek manapság a legtermészetesebb és legegyöntetűbb terminusaink. Bezzeg éppenséggel nem így volt a múlt század közepén, amikor a közfelfogás még nem szentesítette őket!

Tarczy Lajos már mai jelentésükben használja őket, tehát a német *Bewusstsein* és *Selbstbewusstsein* megfelelőjeként. De Taubner Károly e fogalmakra az *eszmélet* és *öneszmélet* szavakat alkalmazza, Szontaghnál viszont keveredik a kettő, így fogadja el ő azok jelölésére az *eszmélet* és *öntudat* kifejezéseket, Warga Jánosnál pedig *tudalom* és *éntudalom* a megfelelő fogalom, mely utóbbi Terray Károlynál *öntudalom* alakban jelentkezik. Terray használja az *öntudat* szót, de nála ez a *Gewissen* megfelelője. A *tudat* szó is előfordul az ő nyelvhasználatában, de mai jelentésétől eltérően a *tudás* értelmében. Ennek megfelelően beszél aztán az *általány tudat*ról a hegeli abszolút tudás helyett, az abszolútot általányra magyarosítva. A filozófiát se nevezte mindenki bölcsészetnek, Tarczy például az *észtan*t akarta bevezetni helyette.

Íme a bábeli zűrzavar csupán egynéhány fogalommal kapcsolatban! Bizony nagyon lassan ment, és hosszú időt vett igénybe, míg aztán az egyénileg szerkesztett magyar kifejezések helyett a közfelfogás által szentesített műszavak teremtettek egységet.

Mert bizony a harmincas években még kivétel nélkül minden filozófusunk elmondhatta volna azt, amivel Terray mentegette magát Szontagh előtt,

mikor a Schelling előadásairól Berlinből beszámolva a különböző *Potenz*-eket a *hatány* szóval adta vissza: „Ne mosolyogjon kegyed a hallatlan műszavakon, elég bajomba kerül nekem annak, mit e nemben hallok és olvasok, fejtegetése s mennyiben lehet, hogy annál inkább magamévá tegyem, magyarra fordítása." („Athenaeum", 1842, I, 8.) De ő is úgy érezte, mint korának minden filozófiai írója, hogy elsőrendű kötelesség a magyar filozófia megteremtéséhez magyar fogalmak alkotása, magyar filozófiai műnyelv létrehozása.

Bármilyen egységes volt is az óhaj ennek megvalósítására, az egységes magyar műnyelv létrejötte csak nehéz küzdelmek árán valósult meg parázs harcok, viták eredményeként.

Harc kellett, vita kellett ahhoz, mert annak hevében lassan mégiscsak csiszolódtak a fogalmak, kihullottak a „különcségek", s apránként kikristályosodtak a megfelelő fogalmak.

Ez a harc nem is sokáig váratott magára. Felmerült ugyanis a nagy kérdés hamar, hogy hogyan, milyen eszközökkel lehet a magyar filozófia elmaradottságát megszüntetni, illetve a magyarnak korszerű, európai nívójú filozófiát adni, amelyből aztán még majd önálló, magyar filozófiai rendszer is kialakulhat. Alapjában ugyanis ilyen magas volt a cél minden írónknál.

A felvetett kérdésre való válaszadás aztán két táborra szakította íróinkat, és kiindulása lett annak az irodalmi vitának, amely kisebb kényszerű megszakítással (a szabadságharc miatt) három évtizedig folyt változatlan hevességgel. Az első menetben (1834—1844) könnyű diadalt aratott a Hegel-ellenes tábor Vecsey József debreceni professzor vezetésével Warga János, dr. Taubner Károly és Szeremlei Gábor felett, a második menetben viszont (1854—1868) Erdélyi János révén a hegelisták szerezték meg a végső győzelmet.[1]

A harc elvi alapokon folyt: alkalmas-e a hegeli filozófia arra, hogy a magyar filozófiai megújulás alapja legyen? Alkalmas-e a Hegel filozófiája arra, hogy az új magyar filozófia reá épüljön?

Ma már jobban megértjük az akkori hegelistákat, ezeket a kivétel nélkül fiatal rajongókat, akik — valamennyien külföldön járva — hatása alá kerültek a Hegel halála után akkor javában dívó, nagy Hegel-kultusznak, és akik fiatalos jóhiszeműségükben, lelkesedésükben képeseknek is tartották magukat arra, hogy a szerintük csúcsnak tartott hegeli filozófia magasságára egy csapással emeljék fel az elmaradott magyar filozófiát. De épp így meg tudjuk érteni ellenfeleiket is, akik — idősebb fővel egyébként is meglehetősen szkeptikusan tekintvén Hegel filozófiájára — csak lassanként, fokról fokra akarták nevelni a magyar népet, s felemelni a magyar filozófiát a nagy nyugati népeknél elért, fejlettebb szintre. Nem ez volt az egyetlen eset, amikor ilyen nemzedékváltó vita folyt a magyar életben!

Csak a nemes szándék menti aztán mindkét részről a vitázás hevét, csak a magyar tudományosság iránti rajongó szeretet bocsátja meg gyengéiket, s feledteti velünk a tárgy komolyságához nemegyszer éppen nem illő hangnemüket.

Egyébként is, ha mai tudományos szemmel, a dolgok lényegét tekintve nézzük vitájukat az első menetben, meg kell állapítanunk, hogy a vita maga éppen nem volt magas színvonalú. Több volt benne a hevesség, mint a tudomány; sokszor több volt a személyeskedés, mint a tudományos érdek. Igen

[1] Lásd a kérdés beható tárgyalását szerzőnek „A hegeli gondolat sorsa hazánkban" c. kiadásra váró művében.

sokszor csak szócsatákat vívtak, és éppen a lényeg nem került tisztázásra. A hegeli filozófia nagy kérdései például: az egyéni szellem és az általános szellem fejlődése, a szellem különböző alkotásainak: állam, erkölcs, társadalom, művészet, tudomány helye ebben az általános fejlődésben, még csak szóba sem kerültek. Ehelyett apró kérdések felett pepecseltek, és a megértés még ezekben is messze elmarad a jószándék mögött.

Ma már például az ember nem is tudja, hogy vajon mulasson-e rajta vagy éppen bosszankodjék, amikor Warga János fogalmazásában így halljuk magyarázni az egyik vitakérdést: a hegeli kezdő kategória, a tiszta lét fogalmát, melyet ő kora szóhasználata szerint általában *Van*-nak vagy egyenest VAN-nak nevez: „A *Van* a legtisztább, legelvontabb, legegyetemesebb közvetlen eszme a gondolkodásban, természetben és szellemvilágban, de azt közvetlenségéből mintegy állító, közvetlen tünekezéséből, a közvetlen tünekezőnek belső gondolathatározása — így annak közvetítése által tagadólagossá, vagy *Nem ugy vanná* kell fejteni mint közvetlen föltűnik, azonban hogy a *nem úgy van* csak egyoldalú tagadásban ne maradjon, ennek a közvetlen Vanra kell ismét visszahatni, vagy mind a közvetlen Vant, mind a közvetett *Nem úgy vant* viszonyítani, ezek közvetítik aztán a valódi tiszta elvont egyetemes eszmét a gondolkodásban, természetben és szellemvilágban." („Figyelmező", 1839, 312.) De igazán komikussá akkor válik az egész, amikor e körmönfont és megemészthetetlen fogalmazás végére Warga nagy önelégülten odabiggyeszti: „Látja, édes s.(ürgető) úr, milly könnyű és természetes, de azért milly szoros gondolkodás ez?" Mi csak azt tehetjük hozzá, hogy szorosnak bizony nagyon is szoros, de természetesnek és könnyűnek nem mondható — bármily negédes is — az ilyen körülményes és borzasztó elmefuttatás!

Különben abban, hogy a hegeli viták első menetének ez a legizgalmasabb, legádázabb és legszenvedélyesebb szakasza (1838—1839), melyet „hegeli pör"[2] néven tart számon a magyar filozófiatörténet, tudományos tekintetben roppant sekélyes, sőt joggal mondhatjuk: meddő volt, nagy része volt éppen a „sürgetőnek", a magát a vita elején névtelenségbe burkoló Vecsey Józsefnek, aki nem annyira a tudomány érdekéből, mint inkább személyes indokokból szabta meg maga a „pör" anyagát vitaindító „barátságos kérelmében".

Ő nem kívánta ugyanis ellenfeleitől a Hegel egész gondolatrendszerének kifejtését, hanem csak egy-két alapvető kérdésre, valamint a hegeli dialektikus módszerre nézve kért felvilágosítást.

Azt kérdezte először is: „Mi az a közvetlen VAN, mellyen kezdve Hegel a lényegen és fogalmon felfelé mozogva emelkedik az általános gondolathatározásokra? — Lényeg-e az, vagy fogalom? vagy lényeg és fogalom is egyszersmind? — vagy sem nem lényeg, sem nem fogalom?" („Athenaeum", 1838, 325.)

Második kérdése ebből következett: „Hol vette magát ez a közvetlen van?"

Mint látjuk, mindkét kérdés a hegeli alapvetésre céloz: min alapul, min épül fel az egész hegeli gondolatrendszer? Mai szemmel nézve a kérdések nagyon egyszerűek, és alapjában véve nagyon természeteseknek is látszanak. Akkor azonban hiába tette volna fel ezeket a kérdéseket maguknak a németeknek Vecsey, ők sem tudtak volna rá kielégítő feleletet adni: előttük épp olyan

[2] Hogy milyen hamar ragasztották rá erre a vitára a „hegeli pör" nevet, mi sem mutatja jobban, minthogy már 1839-ben Szontagh így ír róla i. m.-ben: „A magyar hegeli pört megindítva lásd az ‚Athenaeum' 1838-ki I. köt. 21. számában." (287. jegyzet.)

probléma volt a hegeli „tiszta léttel" kezdés, akárcsak a magyar hegelisták előtt, hogy sikerülhetett volna hát erre a feleletadás? Csak kínlódtak és verejtékeztek vele hegelistáink, mint Warga esetében is láttuk.

A további két kérdés már kevésbé volt értelmes, sőt egyenest a hegeli gondolat teljes félreértésén alapult. Csak hát ebben tulajdonképpen nem is Vecsey volt a ludas, hanem Warga János maga, akinek a hegeli gondolkozást Schaller nyomán meglehetősen zavarosan bemutató cikkéből — megjelent a „Figyelmező" 1837, II. félévi 25. számában — vette át Vecsey a kifejezéseket, illetve az alábbi két kérdés anyagát:

„Csupán dialecticus közvetítéssel, hogy állhat elő a természet?" — szegezte az abszurd kérdést a hegelisták mellének Vecsey, éppen Warga fogalmazására támaszkodva. A kérdés ugyanis alapjában értelmetlen. A világ ugyanis semmiféle dialektikus közvetítéssel nem állott elő. Csupán a világ *képe*, a természet *képe* alakul ki bennem a Hegel által vagy más által leírt módon. E tekintetben azonban megint a németek vezették félre magyar hegelistáinkat is: Hegelnek ugyanis *világteremtő* magyarázatokat tulajdonítottak *világképteremtő* magyarázatok helyett.

A harmadik kérdés abszurd jellegéből következett az utolsó kérdés is, mely így hangzott: „Végre, minthogy itt a természet s szellemvilág egyedül a dialectica segítsége által jő létre; következésképp ez a dialectica az Aristoteles dialecticájának egészen ellenlábosa, — átváltoztatott dialectica: micsoda elveken alapul az aristotelesi dialectica e lényeges átváltoztatása? s miképen esik az?" (326.)

Nem csodálkozunk aztán, ha ilyenformán folyt-folyt a szó, egyre szenvedélyesebbé vált a hangnem, de a kérdések nem tisztázódtak, s a tudomány ügye is alig haladt előre. Volt azonban a harcnak mégis látható eredménye: vita közben sok minden tisztázódott, tisztázódtak a fogalmak is, s csiszolódott, fejlődött, gazdagodott maga a filozófiai nyelv.

Erdélyi János később jogos melancholiával tekint vissza az egész hegeli pörre, megállapítván, hogy Hegel „védői megtették" ugyan, „amit tehettek; de rajtuk is beteljesült a szerencsétlen barátok átka, hogy többet ártottak az ügynek, a tudománynak, mint az ellenség". („Új Magyar Múzeum", 1854, II, 15.) Csaknem szóról szóra egyezik ezzel Terray Károly véleménye is, aki „Elmélet és szemlélődés" című munkájában így emlékezik meg erről: „A hegelisták ügyöknek többet ártottak, mint legkegyetlenebb elleneik." (32.)

Mai tudományos szemmel nézve a kérdést, most már nem törünk olyan könnyen pálcát felettük. Ők megtették ugyanis, amit tehettek, ami tőlük az adott körülmények között telt. Nem tehettek róla, hogy nagyobb volt az új tanokért való izzás a szívben, mint a belátás a főben. A harcban elbukhattak, szinte tönkre verethettek, de megkészítették a talajt az utánuk jövők számára. Szomorúan végződött vállalkozásukkal később jobbak sorompóba állását hívták ki, akik — mint például Erdélyi János — tisztább megértéssel hasznosíthatták Hegel eszméltető filozófiájának gondolatait magyar hazánkban. Így a leverettetés már magában hordozta egy későbbi dicsőségesebb vállalkozás zálogát.

Egyébként is a pör anyagát gondosan és részrehajlás nélkül átvizsgálva ma nem látjuk olyan súlyosnak a Hegel hívei vereségét, mint amilyen nagy és megsemmisítő volt akkor a valóságban. Ma nyugodtan megállapíthatjuk, hogy az egyik részen éppoly kevés volt a problémák igaz átértése, mint a másikon. Sőt a Hegel védőinél még több volt a komoly tudományra való törekvés,

mint Vecseynél. Mostani vizsgálódásunk Wargát is sok tekintetben rehabilitálja nyelvének nyersessége, torzonborz volta ellenére is. Különb ő sem volt Hegel megértése szempontjából, mint Taubner Károly, és csak valamivel különb mint Szeremlei Gábor, de értelmezése általában mindenesetre közelebb állott Hegel elgondolásaihoz, mint társaié. Azt ő nagyon helyesen látta ugyanis, hogy a hegeli filozófia szempontjából az a legvégzetesebb, ha az immanens filozófiai szempontok félretevésével teológiai álláspontot erőszakolunk rá az egész hegeli alkotmányra, mint főként ezt Szeremlei tette.

Ha ma tekintünk vissza erre a hosszan tartó, heves vitára, tudományos tekintetben bizony jogosan csalódunk, de mégis azt kell végül is mondanunk, hogy mint mindig, az eszmék csatája itt sem volt egészen hiábavaló: egyfelől tömegeket mozgatott meg — hiszen a vita főként irodalmi folyóiratokban zajlott le — és így széles tömegekben keltette fel az érdeklődést a filozófia problémái iránt, másfelől útját egyengette annak a fejlődésnek, amely a második menetben a szabadságharc után Erdélyi János munkásságával megindult. Ami pedig a legfontosabb, *ami ennek az egész nagy vitának igazi jelentősége, az az, hogy ha az elvek terén nem is hozott egységet, de csodálatos módon egységessé tette a magyar filozófiai nyelvet.*

Hogyan történt ez? — alig lehet nyomon kísérni, nehéz volna megmondani, de lassanként szinte észrevétlen, eltűntek a nyelvi különcségek, egyértelművé vált a filozófiai fogalomrendszer, és ennek nyomán a második vitamenetben Erdélyi János megmutathatta, hogy mire képes filozófiai téren is a szép magyar nyelv, ha emberére talál. Az ő munkásságában aratott először diadalt az egységes magyar filozófiai műnyelv.

„A hazai bölcsészet jelene" című munkájában olyan ember szól, akinek rendelkezésére állt egyfelől a magyar nép széles skálájú, mély elmélkedésre is alkalmas, gazdag nyelvezete, aki másfelől korában egész kivételesen és jól tájékozódott a kor szellemi áramlatainak és filozófiai törekvéseinek tekintetében is. Ha ezt a munkáját olvassuk, ma is megkap bennünket az öntudatos hang, az eleven és fordulatos stílus, a bölcs belátás. Más filozófiai stílus ez, mint amihez korábban szokva voltunk. Szemléletes, világos, magyaros fogalmazás annak minden sora. Vérbeli filozófus nagyszerű munkája ez: *az első igazán magyar filozófiai munka,* valóságos kincsesháza az emelkedett gondolkodásnak.

Milyen szeretettel simogatja benne a magyar nyelvet, amely bámulatos instrumentum, a legengedelmesebb eszköz tud lenni annak kezében, aki tud bánni vele. El nem fárad bizonyítani, hogy ennek a szép, ennek a gyönyörű nyelvnek egy hibája volt csupán, az, hogy az ő idejéig „nem volt még bölcsész kezében", azaz nem akadt ihletett filozófus-mestere.

Éppolyan fáradhatatlan annak bizonyításában is, hogy az érthetetlennek mondott hegeli bölcsészet kifejezéseinek helyes visszaadására is mennyi bölcsesség van, mennyi felülmúlhatatlan készség a mi nyelvünkben. Csak látó szemmel „észre kell valahára venni ebbeli gazdagságunkat", mondja büszkén. Van ugyanis a mi nyelvünkben „elegendő hajlam" az eszményi, az elvont bölcsészetre is, „habár váltig akarják is némely ó iskolabeli tudósaink, hogy a magyar elme írtózik az effélétől". (28.)

Nem kell megijedni szerinte még a hegeli absztrakcióktól sem, így például az „an sich sein", „für sich sein", „in sich sein" kifejezések elképesztő sokaságától sem. Hiszen a magyar ember is, ha tréfás kedvében van, csakúgy dobálózik a mibenlét, hogylét, mintlét, hogyvolt, mintvolt szavakkal. És úgy

találja, hogy a kanti „Ding an sich" kifejezés számára sem lehetne alkalmasabb szót találni, mint az ősi és gyökeresen magyar szólásmódot: a dolog *volta*képpen, ami nem is volna olyan rossz megoldás. Helyesen mutat rá arra is, hogy nem az a baj, hogy nincs nyelvünkben elég szép számú alkalmas és megfelelő kifejezés, hanem sokkal inkább az a baj, hogy nem ismerjük eléggé nyelvünket és annak filozofikumát, így aztán nem találjuk meg a helyes szavakat az idegenek pótlására, ezért gyártunk szörnyszavakat, melyek sokszor a nyelvünk természetével is fájóan ellenkeznek. Bizony még ma is megszívlelhetők emez óvásai!

Nem kell hát félteni népünket még a legmélyebb, legnehezebb filozófiai gondolkodástól és erőkifejtéstől sem szerinte. S szinte pörölycsapásként hangzik minden mondata, amikor erről elmélkedik. „Nem, a magyar népet ne féltsük — hangzik bizonyságtétele —, ne kíméljük. Kimutattuk, mennyire tudunk distingválni, mint alkotmányos testület, mint jogtudós nép. Vas a feje, ki egy magyar ügyvédnél több adatot megbír, és boszorkány, aki találékonyabb. Az ily népet kár kímélni; sőt ha lehetséges, erővel is neki kellene verni a gondolkodásnak, mint nyájat az úsztatónak, hogy ne csak distingváljon mindig, hanem spekuláljon is. De mi azt tesszük, hogy népszerű okoskodásokkal a fölületesség rózsaleveleire csaljuk az értelmiséget, hogy tengjen rajtuk, mint a rászaféreg, mint a hernyó, s hervassza az élet növényét. A múlt idők műveltsége így és ez okbul volt egyoldalú. A legjobb elmék erejét pozitív dolgok emészték föl az igazság nevében. És nyertük a külsőség, fölszínesség minden czifráját a vitézkötéstől a czimek és szóvirág tarkaságáig. Itt erősen tudtunk különböztetni. Mindenkinek megvolt saját czime; úgy járt ki részére a tisztelet . . . Egyiknek voltunk alázatos szolgái, másiknak köteles, harmadiknak kész, negyediknek kész köteles szolgái . . . A mely népben a külsőségek fölfogására oly készség s annyi ügyesség, hogy nyolczszáz esztendő óta mindig csak distingvál, ez a nép megérdemli, hogy bölcsészeti dolgokra nézve ne kiméltessék." (42.) Gyilkos gúny ez, de találó! Bátor szókimondás, de a dolgok lényegére tapintó!

Erdélyi János bebizonyította, hogy lehet egészen mély és komoly filozófiai gondolatokat sziporkázóan szellemes és szemléletesen szép magyar nyelven is közölni. A magyar nép bölcsessége: a közmondások állandó tanulmányozása — ebből eredt az a megvalósíthatatlan elgondolása, dédelgetett eszméje is, hogy a közmondásokra építsen önálló magyar filozófiai rendszert — gazdagította és tette fordulatossá és széppé az ő filozófiai fogalmazását. Ismerte szinte nyelvünknek minden fordulatát, finomságát, kifejezésbeli gazdagságát. Olyan természetesen ömlik ajkáról a magyar nyelv édes muzsikája. Szemléletes képek áradata zuhog szinte minden mondatában gazdag bőséggel és költői változatossággal. Bemutatásképpen hadd szedjek még itt csokorba egy-kettőt!

Hetényiék nagyhangú, fellengzős és ömlengő stílusát így intézi el röviden és velősen: „Minden további kétkedés nélkül mondhatni, hogy a bölcsészet és annak eszméje van ezáltal lealacsonyítva és pedig csendes hatalmú természetéből kivéve, zörgő géppé változtatva, mely lármáz és altat, mint a malom." (I. m. 85.)

Milyen szemléletes és egyben milyen perspektívát nyújtó akkor is, amikor arról beszél, hogy a tudás java helyett a legtöbbször annyi limlomot őrzünk meg a múltból, sőt ami több, még terheljük vele gyermekeinket is. „Igy rothasztjuk az életet fölösleges tudnivalókkal — bizony megszívlelendő volna

ez ma is! — miket már régen el kellett volna felejteni, vagy csak annyit tartani meg belőlük, mennyit ételből a gyomor, ti. a táplálkozásra szükségeset." (I. m. 164.)

Az sem utolsó, amikor a hanyag magyar természetet leckézteti, amely folyton csak kérőzi a kapott tudományos anyagot, ahelyett hogy tovább fejlesztené azt. „Fölvettük, letettük a tárgyat — írja — mint a pert; s nem adván semmit lelkünk elevenségéből a tudományhoz, elidősült, elócskult a legszebb újdonság is, míg végül hasznavehetetlen jószág gyanánt rajtunk veszett, rajtunk száradt, mint a gyalázat." (I. m. 168.)

Erdélyi Jánost éppen ez különbözteti meg kortársaitól, hogy ő „lelke elevenségét" is hozzáadta ahhoz, amit mestereitől tanult. Ő benne először virágzott ki magyar földön a filozófiai géniusz, mert ő nem volt szolgája egyetlen mesternek sem, mint kortársai valamennyien. Ő mert egyéniség maradni, és ha fogadott is el másoktól, főleg Hegeltől, hatásokat, volt egyéni színe is, mert egyáltalán nem utánzója volt mesterének, hanem benne élt a hegeli gondolatokban, miként önérzettel vallja is: „Előbb voltak afféle meggyőződéseim gondolkodás után, mint tanulmányaim könyvből." (I. m. 153.) Egészen helyes tehát, amikor Greguss Ágost így értékelte ki Erdélyi filozófiai munkásságát a „Tanulmányok"II. kötetében: „Erdélyi úgy szólaltatta meg a hegeli bölcsészetet magyarul, hogy igazán magyarul szól." Kell-e ennél nagyobb dicséret?!

Erdélyi János mestere volt a megújult, egységes magyar filozófiai nyelvnek. Joggal tekinthetjük őt az önálló magyar filozófia atyjának.